

Mály István

kuriai bíró, a temesvári törvényszék elnöke.

Ha forgatjuk a beköltözött örmény családok névjegyzékét, úgy ebben hamar megtaláljuk a derék Mály család őseit is: Máli-Jolbej Auxentiust és Máli-Jolbej Bogdánt. A kuriai bíró édes atyjának: Mály Tódornak örmény nyelven írt és máig hiven megőrzött jegyzeteiből tudjuk, hogy a kiváló elnöknek dédapja és dédanyja Mály Albert és neje Khosza (Kopár) Margit, — nagyatyja

és nagyanyja Mály Kristóf és neje Govrik Gájánná (a Tódor leánya) volt. Nagyatyjának testvére, a most is emlegetett Mály János tanácsos volt, a ki Szamosújvárt élt és ugyan itt halt el; ennek fia volt a hírneves Mály Mihály tábornok.

Atyja Mály Tódor 1785 év január 1-én Szamosújvárt született és örmény rítus szerint Káringecz nevű pap által kereszteltetett meg.

Atyjának volt még egy István nevű öcsse és két nővére: Mányi, a ki Hankovitshoz, — és Manczi, a ki Gajzágóhoz ment nőül.

Anyja szülői Zachariás József Jakabb...; Jakabb Bogdán, a néhai kormányzékai tanácsos anyjának unokafiére volt.

Anyjának szülői gyergyó-szt.-miklósiak voltak; de Bihar megyében telepedtek le mint bérlők. Anyja már Nagyváradon született.

Atyja örményül beszélt és irt. A boldogult öreg úr 1866 évben bekövetkezett halála előtt szokszor beszélt unokatestvérével: Jakabffy Kristóffal, ki 1848 előtt Krassó-megye alispánja volt — örményül.

Ezen genealogiai bevezetés után közlöm érdekes étetrajzát:

1834 év deczember 27-én Békésmegyében, — a hol atyjának nagy bérlete volt, a csáki pusztán született. Szülői utóbb Krassó-megyébe: Lugosra, 1850-ben pedig Temes-megyébe: Buziásra tették át tartozkodási helyüket. A gymnasiumot Lugoson, Aradon, de a 8-ik osztályt Pesten végezte és az érettségi vizsgát is itt tette le. A jogot — 4 véi tanfolyamban — Pesten hallgatta, — a hol is 1857. évben az állam és a jogtudományi államvizsgák letétele után a Temesvárt fennállott cs. kir. országos törvényszéknél joggyakorlatba lépett. A gyakorlati birói vizsga letétele után 1859. évben törvényszéki segédbiróvá neveztetett ki. 1861. év május 1-én ezen bíróságok feloszlatása után, a köz- és a váltótörvényekből az ügyvédi vizsgát letévén ugyan 1861. év november havában Temesvármegye tisztii alügyészévé, 1863. évben törvényszéki biróvá neveztetett ki. 1867. évben törvényszéki biróvá, 1869. évben megyei főügyészszé választatott meg, 1869-70. évben a temesi alsó

kerületet képviselte a kath kongresszuson Budapesten. A bíróságok szervezésekor temesvári kir. ügyészszé, 1873. évben a fehértemplomi kir. törvényszék elnökévé nevezetett ki. 1875. évben — a közszolgálat érdekében — Brassóba törvényszéki elnöki minőségben helyeztetett át, a hol 1879. év október haváig működött. És itt megemlítem, hogy Erdélyben úttörő annyiban volt, hogy a bíróságnál az államnelyvnek, — az ügyvédekkel szemben — érvényt szerzett. 1879. év október havában saját kérelmére a temesvári kir. törvényszékhez lett áthelyezve és közel 24 évi elnöki működése után 1897. év május 11-én Ő Felségének legkegyelmesebb elhatározásával a kuriai birói czímmel és jelleggel lett kitüntetve.

Felemlítenem kell még azt, hogy 1848. évben három fivére volt honvéd, illetve az egyik hadbíró volt. Ezeknek hazafias példája annyira hatott reája, hogy 1849. évben, midőn Bem tábornok Lugosra bevonult, szülői akarata ellenére 15 éves korában honvéddé lett: a 36-ik honvédzászlóaljba soroztatott, a hol csakhamar tizedes lett. — De utóbb az aradi vár átadásakor orosz fogságba került; azonban a kíséret elől megszökött és egy rokonánál talált menedéket. Még azon évben folytatta iskoláit — és mivel kevesen tudták, hogy honvéd volt, a sorozást elkerülte.

Kiegészítésül még közre adok néhány érdekes részletet „Temesvár sz. kir. város az ezredik évben“ című munkából:

Az igazságszolgáltatás terén kevés tisztviselő dicsekedhetik a tapasztalatok és alapos tanulmányok oly gazdag tárházával, s a főtisztviselők között csak kevesnek jut osztályrészüül az a szembeötlő általános tisztelet és közbecsülés, mint Mály Istvánnak, a temesvári kir. törvényszék elnökének. A judikatura terén hozzá hasonlót, ki minden mellékérdektől menten mindenha, a szó szoros értelmében, igazságérzete által engedte magát vezéreltetni, széles e hazában talán még többet találunk; de a ki hivatásának oly odaadással és oly fáradhatatlanul szentelné magát, s a törvény rideg paragrafusainak észszerű alkalmazásával oly tiszteletet parancsolóan volna képes hivatását betölteni, mint a temesvári kir. törvényszék elnöke, olyat csak nagyon

keveset. Bámulatosan üde észjárása legtöbbször nemcsak a feleket, de a fiskális urak „kiforgatási szándékát“ is „vergődésbe“ és lefegyverzett szituációba kergeti, jogérzéke és jogismerete pedig valóban fenomenális. Hogy fényes tehetsége a mostani díszes állásánál még magasabbra nem emelte, csakis szerénységének s Temesvár városához való vonzalmának tulajdonítandó. S valóban lelke melegével szereti e várost; mert hiszen már 1882. évben kínálkozott, sőt be is következett a magasabb polczra való emeltetése, melyet csak azért nem volt hajlandó elfogadni, hogy Temesvárt ne legyen kénytelen elhagyni. De hiszen nem is csoda; mert Mály ugyan Békésmegyében, Csákópusztán született, de szülőivel már zsenge gyermekkorában e vidéken élt s iskoláztatását is részben Temesvárott nyerte; bírói pályáján pedig 30 éven át működvén, gondolkozása és felfogása annyira összeforrott e város és az egész vidék polgárságának és intelligenciájának nézetével és véleményével, hogy Mály személyében az állam e vidék leghatalmasabb reprezentánsát bírja. Följegyzésre méltó Málnak a következő hazafias jellegű erkölcsi diadala. Az erdélyi részek kir. bíróságainál 1875. évig az ügyvédek egy része periratokban nem az állam, hanem a román vagy a német nyelvet használta. E törvényellenes, de türt gyakorlat megszüntetésénél az úttörő Mály István elnök volt, a ki brassói állásának elfoglalásával a törvényellenes állapot megváltoztatását csakhamar foganatba vette. Kihirdette, hogy ezentúl csakis az állam nyelvén beadott periratok fogadhatnak el, a tárgyalásoknál pedig csakis az állam nyelvén engedtetik meg a képviselet. Az idegen nyelven beadott iratokat pedig pótlás végett visszaadatta az illetőknek. A brassói törvényszéknek e megállapodása és eljárása még az országgyűlésen is interpelláció tárgyát képezte; de Perczel Béla akkori igazságügyminiszter a törvényszék határozata mellett foglalván álláspontot, a Ház is kimondta helyeslését, minek aztán az lett a következménye, hogy a brassói törvényszék határozatát a többiek is követték. Málnak e fényes erkölcsi diadala soha sem muló érdeme gyanánt fog szerepelni a magyar igazságszolgáltatás történetében. Málnak meg van az a valóban ritka tulajdon-

sága is, hogy e vidéken divó összes nyelveket teljesen bírja, a mi a felekkel való közvetlen érintkezhetésére nézve — legfőképp a végtárgyalások alkalmával — rendkívül előnyös. A bűn- és sajtóügyi tárgyalásoknál magatartását a higgadtság, komolyság és tárgyilagosság jellemzi, lankadatlan ébersége és kitartása pedig szívós akaraterejéről és erős, egészséges testi szervezetéről tanuskodik, a mit leginkább igazolnak azok a többször hetekig tartott végtárgyalások s ezek közt legfőképp az országszerte feltűnést keltett lottó-bűnper, melyen a fiskálisok egy fél tuczat korifeusát volt alkalma ragyogó jogképzettségével sarokba szoritani. Hazafias érzületét és lelki világát szépen karakterizálja amaz érdekes életpizódja is, hogy daczára annak, miszerint a szabadságharcban már 3 fivére harczolt mint honvédtiszt: a Pista gyerek lelkét 14 éves korában (1849-ben) lánggra lobbantotta a hazaszeretet tüze és hozzátartozóinak tudtán kívül beállott a Temesvár falait ostromló Br. Vétsey-féle hadtest 36-ik zászlóaljához, mint közhonvéd. A lelkes ifjú nemcsak hogy részt vett az ellenség kirohásának visszaverésében, de meg is sebesült, a mit a ma is élő kapitánya, Vári Szabó István, Halas város érdemteljes polgármestere is igazol. De nem is maradt el a méltatás: Pistikát — bátorságának elismeréseül — nyomban káplárrá nevezték ki. Azonban 1849. év augusztus 19—20-kán, az aradi vár átadásánál a káplár úr is az oroszok fogságába került; de Gyulán a kísérek elől megszökött és most — hála a jó Égnek — itt ül a temesvári kir. törvényszék elnöki székében.

Mikor a kuriai birói czímet és jellegét kapta, a „Délmagyarországi Közlöny“ ezeket az igaz szavakat írta Mályról:

A hivatalos lap . . . száma közölte, hogy a király az igazságügyminiszter előterjesztésére Mály István temesvári törvényszéki elnöknek a kuriai birói czímet és jellegét adományozta.

E kiválóan megérdemelt előléptetés híre a szó legteljesebb értelmében benső és osztatlan örömet keltett nemcsak városunkban, de az egész megyében; mert a legszelebb körökben szeretik és tisztelik a temesvári kir. törvényszék nagyérdemű elnökét, ki közel negyven év óta

soha sem lankadó, fáradhatlan tetterővel, egész lelkével és páratlan odaadással szolgálja az igazságügyet.

Mály István sohasem kereste a népszerűséget; nem vágyott olcsó dicsőség után, hanem dolgozott és alkotott, a mi által felejthetlen érdemeket szerezve, a közönség tisztelete és ragaszkodása, szeretete és hálája önként fordult e kiváló férfiú felé.

Alapos jogi tudás és kiváló gyakorlottság, kitünő szervező képesség, szív és ész, erély és szigor jellemzik törvényszéki elnöki működését. Minden tekintetben az, a minőnek egy olyan előkelő birói testület vezetőjének lennie kell. Nemcsak a díszét tölti be az állásának, hanem a kötelességeit is. Utalunk e részben arra, hogy a legfontosabb bűnpercek és sajtópercek tárgyalásain mindig ő szokott elnökölni. A Farkas-féle lottóperben országos elismerést vívott ki magának a rendkívüli nehéz kötelességekkel járt tárgyalás kitünő vezetésével. A sajtópercek tárgyalásait mintaszerűen vezeti; minden tettéből, minden szavából meglátszik, mennyire tiszteli a sajtószabadságot.

Mály hivatali működésének méltó kiegészítése köz- és társadalmi szereplése. T e m e s v á r m e g y e törvényhatósági bizottságának egy negyedszázad óta számot tevő előkelő tagja; mint ilyen mindig a szabadelvű haladás mellett foglalt állást. Egyik megalapítója és évek hosszú sora óta alelnöke a város legelőkelőbb társadalmi központjának, a „Társaskör“-nek, melyet az ő buzgalma tartott fenn. Kulturális és hazafias ügyeink egyik legkiválóbb támaszát birják Mályban.

A hiven bektöltött kötelesség érzete és az ennek nyomában fakadó öntudat bizonyára mindennél szebb jutalom a közpályán működők számára és ezt a saját lelkében gyökerező jutalmat rég birja, rég megszerezte Mály István önmagának.

Bizonyára ez a jutalom, a mi a férfi lelkét benső melegséggel táplálja; de a legilletékesebb: mert legfelsőbb helyről jövő elismerés — kivált ha a polgártársak tiszteletével és hálájával párosul — adja meg erejét és fényét ama jutalomnak.

Ezt a fényes jutalmat, az elismerés jutalmát kapta meg most Mály István, midőn a király őt kiváló érdemeinek elismerésül, jelen szolgálati minőségében való meghagyása mellett kuriai bíróvá nevezte ki. Lelkünk mélyéből örvendünk, hogy e megérdemlett előléptetés osztatlan, benső örömmel találkozik mindenfelé.

Ezekhez még csak ennyit: Mult év december havában ünnepelték számtalan tisztelői elnökösködésének 25 éves fordulóját... Mi az által ünnepelünk, hogy sikerült arczképét és életrajzát adjuk közre annak az érdemes elnöknek, kinek atyja e város falai között látott napvilágot.

A megérdemlett igazi tisztelet szózalta soraimat Horác ezen szavaival zárom be: „Sero in coelum redeat, diuque intersit populo hungaro.“

Szongott Kristóf.

Örményország közélete az első Bagratidák idejében. ¹⁾

II.

Asod gondozásának kiváló tárgya volt a hadsereg. Nem tudjuk milyen volt a számbeli ereje az ő életében; fia és utódja, Szémbád azonban harminczezer embert vihetett harczba Afsin ellen s 844-ben, midőn fegyverbe szállt az amid-i helytartó ellen, több mint hatvan-ezer főnyi serege volt. A fegyveres erőt az örmény, gruz és albán tartományi fejedelmeknek kellett háború esetében az örmény király rendelkezésére bocsátaniok. Mindenik fejedelem a saját belátása szerint állította össze a maga had-

¹⁾ H. Daghbaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893.

jutalékát. A legénység parasztokból és polgárokból állott, a kik mint a történetíró megjegyzi¹⁾, legnagyobb részben családapák voltak. A hadsereg fővezére magától a királytól nyerte ezt a fontos tisztet.

A fővezér, Ásod idejében saját testvére, Abas vala, „vitéz, dalias, harczedzett férfiú, a ki több vidéken dicső tetteket végezett s messze földön nagy hírnevet és tekintélyt szerzett.“²⁾

Voltak a fővezéren kívül más méltóságok is, például a „fejedelmek fejedelme.“ Mint a későbbi Bagratidák történetéből kitünik, ezt a méltóságot a trónörökös viselte. I. Ásodról fel van jegyezve, hogy idősebb fiát Szémbádot nevezte ki fejedelmek fejedelmének, a ki még atyja életében egy hadsereget vezényelt Gogarene-be. Be volt töltve koronként a „márzbán“ vagy „chiliarch“ főtiszti állása is,

Ghevon d munkájából tudjuk, hogy az arab helytartó egyúttal főbírája volt az országnak. A király személyesen is gyakorolta a főbírói tisztet, de úgy látszik volt egy külön hivatalnok, a kinek hivatásában állott rendes esetekben bírói széket ülni. Már Árdzruni Ásod fejedelem környezetében említés tétetik egy Váhuni nevű egyénről, a ki a „dánuder“-i (major domus) főbírói méltósággal fel volt ruházva. A mint Bá st á m j á n Váhán vártábéd tüzetesen kimutatta,³⁾ a Bagratidák idejében még nem voltak az örményeknek irott törvényeik.

Örményország a középkorban már physikai viszonyainál fogva is igen kevésbé volt alkalmas egységes birodalom alkotására. „Kisebb kerületekre oszlott, úgymond Justi,⁴⁾ melyeknek egységes országgá való egybefoglalását felette megnehezítették a természeti viszonyok, a forgalmat nehezítő s csakis az Araxesnél nagyobb rónasággá táguló zárt völgyek. Az egész ország felett uralkodó örmény ki-

¹⁾ Thoma, Histoire des Ardzrouni. Sz.-Pétervár, 1874. II. 125.

²⁾ Jean Catholicos, Histoire d' Arménie, Paris, 1841. 47. l.

³⁾ Kos Mechithár munkájának kiadásában. Megjelent Vághársápátban. 1885.

⁴⁾ Geschichte des alten Persiens. Berlin, 1879. 8. l.

ráltság tehát mindenkor csak időnként állott fenn, a mihez az a körülmény is járult, hogy a szomszédos nagy államoknak mindig érdekükben volt hatalmukba keríteni a stratégiailag fontos országot, melyen északról délnek s nyugatról keletnek átvonultak a nagy közlekedési utak.

S ki a középkori viszonyokat tanulmányozta, meg fogja érteni azt is, milyen befolyása volt az egyház hatalmának az egységes örmény királyság alakulására. A középkor nem mutat fel egyetlen egy oly királyt, a ki nem lett volna kénytelen szembeszállani a hűbéreseivel. Erre a küzdelemre egyáltalán nem lettek volna képesek a Bagratidák, ha nem áll fenn az örménység között az egyházi egység. S még kevésbé alkothattak volna az egyház nélkül egészet a természet által szétdarabolt országból. Csakis az egyház tette ezt lehetővé: minden tartományban örményül olvasták a szent könyveket; minden templomban örmény nyelven tartották az isteni tiszteletet; minden püspök a papságával egyetemben alája volt rendelve a katolikosznak. Szóval az egyház volt Örményország politikai egységének legfontosabb összekötő láncszeme.

A papságban három osztályt lehetett megkülönböztetni: a szerzetesek, a papok és az asketák osztályát. A szerzetesek kolostorokban laktak és a tudományokat művelték; a papok ellenben házasságban és a nép között éltek.¹⁾ Az isteni tisztelet és a lelkiekről való gondoskodás volt a fő kötelességük. Mentések voltak az adóktól s a városokban fizetést huztak. A synida Suph'an Gergely a Mária-templomban, melyet maga építtetett, papokat alkalmazott, felmentette őket minden adó alól, földeket adomá-

¹⁾ Theologus-körükben felmerült az a kérdés, vajjon mióta áll fenn a házasság az örmény világi papoknál. A 923-ik évből írott tanúsága maradt fenn annak, hogy az örmény papság egy része házasságban élt. Ebben az évben ugyanis a saraczenek bevették Brakán várát s az ott talált örményeket felkoncizolták. János katolikosz részletesen leírja ezt az eseményt „Meghaltak, úgymond, Krisztusért szent Száhág püspök és a szent papok, a kik vele egyidejűleg vértanú-halált szenvedtek: Mózes a nőtlenek közül és a másik Mózes a házások sorából és a házasságos Mózesnek két testvére, szintén papok, Dávid a kolostori és Szárkisz a világi papságból.

nyozott nekik s mindeniknek évenként ötven „dram“ fizetést.

Az önsanyargató asketa-élet nem csupán a papságnál, de a nép között is el volt terjedve. Maga az örmény királyné, I. Szémpád neje is vezeklő ruhát viselt.¹⁾ Széván-i Szent-Mástocz idejében egy nemes ifjú, olvasván a szent Máté evangéliumát, oly meghatottságba esett az Úrnak szavától, hogy odahagyta palotáját, fiatal nejét és családját, fényes öltönyeit vezeklő ruhával cserélte fel s kolostorba vonult. Hasztalan könyörögtek előtte anyja, felesége, testvérei és rokonai; misem térithette őt el a szándékától; távol a világtól, kolostorban halt meg²⁾. Maga Szent-Mástocz valóságos mintaképe volt az igazi kereszténynek. Magán-életében teljesen az asketizmusnak hódolt. Tartózkodott nem csupán a bortól és kenyértől, hanem fözelékkel is felette mértéktelenesen élt s a növények harmatával oltotta a szomjúságát. Viszont mások irányában nagy bőkezűséget gyakorolt, önfeláldozó atyja és testvére volt az embertársainak.

Létezett azonban ez idő tájt az asketáknak más faja is, a mely teljesen meg volt halva a világra és az emberiségre nézve. VI. János, a történetíró Terdsánban való időzése alatt találkozott asketákkal, a kik távol egymástól, hegyszakadékokban és sziklaüregekben laktak, mezitláb s csaknem teljesen meztelenül jártak, füveket ettek, éjjel-nappal imádkozva sanyargatták magukat s olyan sziklás talajon háltak, a melyből éles kövek váltak ki. Ugyanily képet rajzol Orpelián a keleti synikhi asketákról, a kik szintén majdnem minden ruházat nélkül barlangokban, üregekben vagy a szabad ég alatt, teljes némaságban töltötték az éjet-napot s csak vasárnaponként gyűltek össze, hogy részeseüljenek a szent áldozásban. „Ez volt az egyetlen alkalom, a midőn kenyeret és bort vettek magukhoz.“

Minden időkre kiható nagy jelentőségük volt a szerzeteseknek. Kolostorokban éltek, azonban élénk összeköttetést tartottak fenn az udvarral és a néppel s gyakran

¹⁾ Orpelián, Sziunikh története, I. 37, 221. l.

²⁾ János katolikosz, Örményország története, 128. l.

tanácsadói voltak maguknak a fejedelmeknek is. Nekik köszönhetjük az irodalmi termékeket, történeti multunk ismeretének a forrásait.

I. Ásod kora termékenyítő hatással volt az irodalomra is, bár a mag, melyet ő elhintett, csak utódai alatt hozta meg a gazdag aratást. A kor szellemét minden író magán viseli. Egyfelől ünneplik az új örmény birodalom megalakítását s bizalommal tekintenek a jövő elé, másrészt azonban magukon viselik a kor asketismusának a bélyegét.

Eme korszak irodalma sok tekintetben a bibliának a befolyása alatt állott. Mindenik író nyelvében és előadási módorában az ó- és új-testamentomi könyveket követi; a bibliai világ eszmekörében mozog, hősei mellé párhuzamokat állít a szent-írásból s a proféták jóslatait a kor eseményeihez alkalmazza.

A biblia mellett nem csekély hatással volt a korszak íróira az ó-örmény klasszikai irodalom is. Minden munka természetesen ó-örmény nyelven van írva. Maga a nyelvezet tiszta, ment mindazoktól a barbarismusoktól, melyekkel a későbbi Rupenidák idejében találkozunk. Tanúságai ennek azok az okmányok, melyek részint Ásod, részint első utódai alatt keletkeztek s Orbélián utján korunkig fenmaradtak. Igaz, hogy sok műszó, esküforma és idegen elnevezés a moslímek nyelvéből ekkor jutott az örmény szókincsbe. Az íróknak azonban, hogy jól irhassanak örményül, első sorban a klasszikusokat kellett tanulmányozniok s az ó-örmény ekként az ő irodalmi nyelvükké lett.

Küszöbén a történeti irodalomnak mélyen sajnálunk kell azt a nagy, talán a legnagyobb veszteséget, melyet az örmény irodalom szenvedett: Bagratuni Sapuh történeti művének az elveszését. Ez a férfiú egyszerű stíljében részletesen megírta az első királynak, a birodalom új megalapítójának a viselt dolgait. A míg azt a munkát fel nem találják, jóformán alig ismerjük Ásod történetét. Csak annyit tudunk, hogy a halálakor Grusiát és Albaniát is magában foglalta az örmény birodalom. De hogy miként keletkezett, arról, fájdalom, vajmi keveset tudunk.

János katolikosz több ízben megemlékezik Sapuh-ról. Azt mondja, hogy a nyelvezete „népies“ és „költői len-

dület nélkül való,“ de keveset, jó formán semmit sem vesz tőle át. Ez a mellőzés okozta azt is, hogy a későbbi írók útján is majdnem semmi sem jutott reánk a Sapuh könyvéből. Olvasták azt még a XI—XIII. századbéli írók, Girágoz és Vártán is; de János Katholikosznak a műve ő előttük majdnem kanoni tekintélyben állott, a mint azt a reánk maradt sok kézirati példány is bizonyítja. Mindenben a katholikoszt követték és Sapuhra vajmi kevés gondot fordítottak.

I. Ásod kartársaival s történetének főforrásairól, János katholikoszról és Árdzruni Tamásról a jövő közleményünkben.

Dr. Molnár Antal.

— A harmadik közlemény jövő füzetünkben. —

Üdvözllet.*)

Sokan mondják most e szókat:

„Boldog új évet kívánok!“

Olyan ez, mint életrendünk:

Lám, minden reggel fölkelünk,

Ha új napra fölébredünk.

Megtörténik ugyan néha,

Hogy e szabály át lesz hágva,

Minthogy olykor úgy is teszünk:

Nappal alszunk, este kelünk,

Hogyha mulatni van kedvünk.

*) Többen üdvözölték a szerkesztőt az új-év alkalmából. Ezen üdvözlletek közül derék munkatársunknak ezen költeményét közre is adjuk. A januári füzet nem hozhatta; mert midőn írója dolgozatát postára tette (decz. 27.), füzetünk már készen volt.

Csak az új év nem változik.
Pontosan az megjelenik.
— Bár hozna ez szép napokat.
A multaknál szebbet, jobbat.
Hogy lehetnénk vidámabbak.

Gyergyó-Szt.-Miklós, 1898. VII. 27.

Kritsa Péter.

Örmény nők az ötödik században.

Eliseus püspök, az ötödik század egyik igen kiváló krónikása „Vártán története és az örmények háborúja“¹⁾ című munkájában élénk színekben írja le azt a csaknem félszázadig (439—485) tartó vallásháborút, melyet a vallásukhoz rendületlenül ragaszkodó keresztény örmények Vártán Mámigonián herczeg fővezérlete alatt II. Isdegerd perzsa király ellen viseltek, ki Zoroaster vallásának reájok erőszakolása által nemzeti érzésüket elfojtani, hazai nyelvükből és szokásaikból kivetkőztetni törekedett. Lángoló lelkesedéssel és ékesszóállással festi ez aránytalan küzdelem különösen szívreható fordulatait és jeleneteit. Az eredeti ó-örmény szöveg után magyar fordításban e helyen egy, régiségénél fogva is érdekes passzust kívánunk t. olvasóinknak bemutatni az említett krónikából, melyben a jeles író a nagy háború után mély gyászba borult örmény nők szilárd, kitartó türelmét, munkásságát, férjeik iránt érzett és tanusított gyöngéd szeretetét igen meghatóan be-

¹⁾ Jég-hise : Bád-muthiun Vártán-ánczh bád-érázmin. 8-ik kiadás. Velence, 1893.

széli el. Érdekes és becses documentum a krónika e szakasza, mert az örmény nők e korban folytatott társadalmi életének némely mozzanatára is vet világot.

* * *

„A mi pedig Örményország valamennyi tartományában a boldogul elhunytak, valamint a bilincsekre jutottak és a háborúban elesettek nejeit illeti, — azokat egyenként előszámlálni nem tudom; mert többen vannak közöttük olyanok, kiket nem ismerek, mint olyanok, kiket ismerek. De mégis ismerek közülök névleg és látásból mintegy ötszázat; nemcsak öregebb rendűeket, hanem a fiatalabbak közül is többeket. Mindnyájan, kiket valamely mennyei hívélángot, azok példáját követték, kik lemondottak a világ örömeiről. Mert úgy az öregeket, mint a fiatalokat, mindnyájokat a hit ugyazon ereje hatotta át. Nem lebegett többé szemeik előtt az anyai nemes gyöngédség, hanem a szenvedéseket úgy tűrték, mint azok a férfiak, kik gyermekkoruktól fogva szoktak hozzá a mezei munkák végzéséhez; sőt a bajok elviselésében erélyességök által felül is multák őket.

Nemcsak lelköket vigasztalta meg az örök remény láthatatlan ereje, hanem testök sanyargatása által nyomasztó terhek elviselésére is erősebbeknek érezték magokat. Mert habár mindenkinek meg volt a maga cselédje, az ember mégsem tudta volna megkülönböztetni a háziasszonyt cselédjétől; csaknem egy forma volt ruhájok és mindkettőjük egyaránt a földön feküdtek. Senki sem készített másnak ágyat, s még fű-ágyak által sem akartak egymás közt különbséget tenni; ugyanolyan barnaszínű takarójuk volt és ugyanolyan feketeszínű párnájok.

Nem volt meg mindenkinek a maga külön szakácsa, czukrásza és szolgálattétel végett rendelkezésére álló sütőmestere; a mint ez a nemeseknél szokás; mindent a háziasszonyok végeztek.

A pénteknapí böjtöt épen úgy tartották meg, mint a pusztában lakozó remeték.

Senkinek sem kellett mások kezeire vizet töltenie, s még a fiataloknak sem kellett a törülköző kendőt nyujta-

niok az idősebbeknek. Szappan nem fordult meg többé a nők finom és puha kezei közt és illatos olajokat sem használtak többé, midőn ünnepi lakomákra készültek. Nem rakták többé elibök a drága edényeket, sem az öröm poharait.

Nem tartottak többé ajtónállót, és nem hívtak többé előkelő férfiakat házaikba; úgy látszott, mintha nevelő dajkáikról és kedves rokonaikról is megfeledkeztek volna.

A fiatal menyecskék termei és hálószobái füstöltek és porosak lettek, s pókhálók huzódtak végig szobáikban. Szalonjaikból kivetették a díszes székeket, és a lakománál eddig használt edényeiket széttörték. Palotáikat lerombolták és várkastélyaik, — miután körfalaikat lerontották, — romokba dőltek. Szép veteményes és virágos kertjeik kiszáradtak és szőlőik bortermő venyigéit kiirtották.

Saját szemeikkel kellett látniok szerzett javaik elrablását és saját füleikkel hallaniok szeretteik kínos jajkiáltásait. Kíneseiket elkobozták a királyi udvar számára, és semmijök sem maradt meg azon ékszereikből, a melyekkel homlokukat ékíték.

A gyöngéd örmény nők, kik hordozható székekhez és puha vánkosokhoz voltak szokva, most mezitláb és gyalog mentek az imaházakba; szünet nélkül könyörögtek és fogadásokat tettek, hogy elviselhessék a nagy szenvedést. Ők, a kik gyermekkoruk óta bornyúvelővel és vadpecsenyével éltek, most fűvel táplálkoztak, melyet oly mohon vettek magukhoz mint a vadak, s egyáltalán nem gondoltak a szokásos illemmel. Bőrük megbarnult, mert nappal égette őket a forróság és éjjel a földön feküdtek. Ajkaik örökké a zsoltárokat rebegték és vigasztalást találtak a proféták irataiban.

Féltre tették a női gyarlóságot és erényes férfiakként háborút folytattak: megütköztek a főbünökkel és harcoltak ellenök. Imáikkal megnyitották a mennyeknek kapúit és szent könyörgéseikre angyalok szálltak megváltásukra a földre; gloriát hallottak a távolból és dicsőséget zengedeztek Istennek a magasságban.

A kik közülök özvegyek voltak, most az erény jegyei lettek, s véget vetének lealázó özvegyi állapotuknak.

A foglyok feleségei pedig önkényt mondtak le a testi gyönyörökről és osztozkodtak az ártatlan foglyok szenvedéseiben. Mint élők hasonlónak lettek a vértanúi halállal kimult hősökhez; példát és vigaszt nyújtottak a távolból bilincsekre vert férjeiknek.

Saját kezök munkájával szereztek meg élelmöket és az udvartól kapott csekély összeget minden évben elküldötték fogságban szynylődő férjeiknek, némi vigasztalásként. A véruktól megfosztott tücskökhöz hasonlítottak, a melyek eledel nélkül csupán énekök édességével élnek, és a melyek az anyagtalan lényekhez hasonlóan csupán levegő beszívása által tartják fenn magukat.

Sok tél jege olvadt el egymásután; a tavasz beköszöntött és visszajöttek a fecskék. Ezt látták az élethez ragaszkodó férfiak és örvendeztek. De ők (t. i. a nők) soha sem láthatták többé kedveseiket. A tavaszi virágok visszaidézték előttük gyöngéd férjeiket és szemeik látni kívánták arcuk kedves szépségét. A füрге agarak elenyésztek és a vadászok lépteinek hátrahagyott nyomdokai eltűntek. A kedves halottak emlékét feliratokon őrizték meg, s egy évforduló ünnep sem hozta őket többé vissza a távolból. Helyeiket nézték az asztaloknál és könyeztek. Minden összejövetelük alkalmával megemlékeztek neveikről.

S lelkök ily felizgatottsága közepette sem tántoríthatta el a mély gyászba borult örmény nők szilárd, kitartó türelmét, mély vallásos érzéseit, munkásságát — semmi az isteni erényekből. Külsejükben gyászba borult és szenvedő özvegyek voltak, de lelköket a mennyei szeretet ékesíté és vigasztalá.

Voith Antal.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: Szongott Kristóf.

(Negyedik folytatás.)

C) Gerla¹⁾ falu.

Ezen falu neve 1410-ben már előfordul (E. F. L. I. fasc. 22. B). Báthory Gábor e falut, mely Kozák György hadnagysága alatt állott, Nagy, Literáti, Kis, Fekete másként Bencze, Szabó másként Borbély, Szigeti, Alvinczi, Oláh, Horváth, Székely, Gáspár, Csizmadia, Almási, Simon, Kard, Szücs, Dali és Kozák nevű darabant családoknak (25 fő) adományozza, hogy ezért háború idején fejeként felülni tartozzanak. (Erd. Főkormsz. 1702 prod.).

Barcsai Ákos 1659-ben Gerla területét e helység lakóinak, kik Szamosújvár várának szolgálatot tesznek, — adományozza, házaikat és telkeiket pedig minden közteher alól fölmenti. Azonban 1) az ottani rétek és földek felét a fiskus fentartja a maga számára. 2) Szent-Mihálytól karácsonyig a fiskus ott bort szabadon mérhet. 3) Háború esetén sem személyesen felkelni, sem zsoldot adni nem tartoznak; de ha az ellenség a hazába tör, akkor tartoznak védelmezni a szamosújvári várt. 4) A várkapitánytól függetlenek, hadnagyukat maguk választják, ügyüket saját székükön maguk intézik el; de a vesztés félnek jogában áll ügyét a kapitányhoz fellebezni. 5) Egy évben háromszor: Szt-György, Szt-Mihály és Szt-Miklós-napján vásárt tarthatnak. 6) Senki szolgálatra másnak magát úgy le nem kötheti, hogy szükség esetén Szamosújvár (vár) védelmére, válogatott fegyverekkel lovon vagy gyalog alkalmas ne legyen.

¹⁾ Gyelva. Egy 1739-ben kelt latin iratból: „Fiscus Regius Communitatem Armenopolitanam ob denegationem Arendae, loco prius Gyelva nunc Armenopolis vocitato...” (Vár. lev.) — Gerla szláv szó, jelentése: átjáró, gázló, sekély; vadum. Mivel e falu az északi gázló közelében épült, a gázló szláv nevére Gerla nevet nyert.

7) Ha az erdélyi fejedelem a várban időzik, Gerla lakosai tartoznak öt megvendégelni. 8) Mivel a szántóföldek tulajdonjoga a fiscusé, tehát azoknak terméséből tartoznak a fiscusnak tizenötödöt adni. 9) Fuvarozni, postát vinni nem tartoznak, harminczadtól és vám-adástól mentesek (27. L. R. 217).

1667-ben a marosvásárhelyi országgyűlés elrendelte, hogy a szamosújvári uradalomban szétszórta lakó puskások ide telepedjenek, hogy a vár védelmét könnyebben eszközölhessék. Ez a rendelet azonban nem hajtatott végre. (Erd. Országgyűl. Eml. XIV. 227 l.).

1669-ben a török táborozik „e castris sub Candia positis.“ (Erd. Főkorm. lv.). 1699-ben a fiscusé Gerla és puskások lakják. Ezekon kívül egytelkesek: a Fejérdi, Domokos, Gyarmathi, Benkő, Szucsáki, Hetesi, Szatmári, Lakatos, Czigányi, Lengyel családok és Diossi János özvegye. (Erd. Főkormsz.).

1702-ben Gerla birtokosa özv. Diossi Jánosné. Egytelkes nemesek: a Szucsáki, Hetesi, Fejérdi és Domokos családok.

A Rákóczy-felkelésben Gerla elpusztult; lakosai — elbocsátott német és magyar katonák — a felkelés után a vár czölöpzetei (Palisade) közé fiscusi telkekre huzodtak: ebből lett a Kandia. (Et. L. III. 162 E.).

A kis Gerla falu, mely 25 házat számlált, azon a téren feküdt, hol mostan Szamosújvárt az „Új-utca“ terül; tehát a temető és a Bocsánczi András-féle ház között elhúzódó téren.

Gerla mellett 1700-ban az örmények várost („Örményváros“ Armenopolis) építenek; azért a következő fejezetben az örmények történetéről szölok.

De mielőtt átmennék a következő cikkre, — közlök Ötvös Károlynak „A községek keletkezése Magyarországon“ czimű dolgozatából egy részletet. Alább úgyis „Örményváros“ keletkezéséről lesz szó; lássuk tehát milyen volt ekkortájt a magyar község: „Hazánkban van körülbelül 20.000 község. Huszezer községnek 20.000 története van. Ezek közül a jelentékeny városok majdnem mindenikének

története már meg van írva. Meg van írva néhány százé, hiányzik a többi százé és ezeré.

Község nem egyféle van hazánkban: királyi városok, ipar-üző városok (mint a bányavárosok), szabadalmazott városok.

Falvaink, községeink többfélék: jobbágyközség, nemes község, vegyes és szabadalmazott község.

Hogy község legyen, kellett egy bíró, néhány esküdt és egy jegyző. A bírót kijelölte a földes-úr. De a földes-úr helyett ott volt a tiszt: az ispán. Az ispánok kijelölték szabad választáson, ki legyen a bíró. Ez a választás abból állott, hogy az ispán azt mondta, ez lesz a bíró — punktum. A bíróval parancsolt első sorban az ispán, azután az urasági hajdú, parancsolt vele a vármegye esküdtje, de főkép a szolgabíró; parancsolt vele a kvártélycsináló káplár, még pedig igen gorombán. Parancsolt vele azon az úton járó minden tisztviselője ennek az országnak, a kinek a számára az elfogatot a bírónak kellett előteremtenie. És ha goromba volt a falun keresztül utazó tisztviselő — pedig rendszerint goromba volt, — akkor gyorsan kellett előteremteni; mert különben a deres meg a mogyorófapálcza gyorsabban került elő.

Régi kormányzata a községnek csak kevés dolgára terjedt ki. Hajdanában nem volt közegészségügy, de azért a halandóság nem volt nagyobb mint most. Nem volt köztisztasági ügy. Nem volt — a nagy szállító utakat kivéve — közmunkaügy. Nem volt világítás, nem volt tűzbiztosítás, nem volt tűzrendőrség, nem volt toloncz-ügy, nem volt dögtér, nem volt marhaegészségügy, nem volt községi orvos, nem volt körorvos, állatorvos, nem voltak az a száféle megbizottak, tisztviselők, kezelők, mértékhitelesítők, ellenőrök, finánczok, csendőrök stb. Nem volt vizsga, ellenőrzés, censura. Nem volt tizenháromféle pénzügyi kezelés, — hanem csak adó és porció volt. Egyiket hívták hadi adónak, a másikat házi adónak. Fizette a paraszt. Nemes ember nem fizetett semmit.

A régi paraszt-községek lakói: első sorban a belső emberek; ide tartoztak: a pap, a tanító, a jegyző, a mézszáros és a község kovácsa. Ehhez vették — ha okosabb

volt — a birót is. Mikor birtokot rendeztek, első volt: a templom, a paplak, az iskola, a helység kovácsa, a mézszárszék. Ezek után következtek a telkes gazdák, aztán a házas zsellérek. Zsellér is volt: úrbéres zsellér és urasági zsellér. Hazátlan zsellérek. A házas zsellér 18 és a házatlan 19 napot szolgált. Ezekből állott az ország alkotmányos népessége a jobbágyközségekben. Ezekén kívül voltak még nem alkotmányos népségek is, a kik az uraságok pártfogása alatt állottak. Mert, ha az urasági név tekintélye nem védelmezte volna meg őket, akármelyik kurta nemes nagyon könnyen elbánhatott volna velük. Ilyenek voltak a zsidók, cigányok; meg ilyenek voltak néhol az örmények, görögök, czinczárok. Ezeknek Magyarországon létezniök nem volt szabad. Az ország nem engedte, de a földes-úr megengedte. Ezek nyithattak üzletet, árulhattak száfránt.“ („Pesti Napló“ 1898. febr. 6. 97. sz.).

D) Az örmények vázlatos története.

Quae natio Armenâ antiquior? Aut quae regio celebrior? Vidit Armenia mundi nascentis cunas et famosis illis quatuor fluminibus irrigua, se olim in sinu suo Paradiso terrestri locum dedisse gloriatur. Vidit renascentis post diluvium mundi primordia, et fatigatae annuo labore arcae Noemicae montes suos obtulit, in quibus felix hospita quiesceret. Vidit laetifera reparati per Christum orbis incunabula, et prima reges suos subdidit Crucis jugo, cum reliquis ferre terrarum orbis aut nesciret Crucem, aut horreret. Quae deinde regio belleis expeditionibus clarior? Quoties illa Graecorum, Persarum, Alanorum, Sarcenorum, Ipsorumque etiam Romanorum impetus fregit, fudit exercitus? Quod si vera illa, ac praecipua laus est, quae a moribus et religione ducitur, ubinam gentium, pro christianae fidei defensione fortius dimicatum est? Ubi terra martyrum sanguine feracior? (Dictionarium novum latino-armenium. Romae)

Jacobus Vilotte.

Soc. Jesu.

1. Fejezet. A Hájk-uralkodóház.

Egy felől Pontus és Colchis, más felől Mesopotamia által határolt fősík-, Örményországnak ős-atyja — a nem-

zeli hagyományok szerint — a Ninrod-ölő Hájk¹⁾. (2350 Kr. előtt). Ennek hatodik utóda Árá²⁾ (Kr. e.) nemcsak az idegen berohanásoktól védte meg az országot, hanem azt országfoglalásaival Kis-Ázsiáig terjeszte ki.

„Szép“ Árá idejében Örményország assyriai tartománnyá lett. (1200 Kr. e.). De Bárujr az országot a ninusi igától megszabadítván (890), ő önmagát nevezte ki királynak. I. Tigrán (580—535) az ország határait nagyon kiterjeszté; azonkívül a belső előhaladásról is gondoskodván, városokat alapított és nagyszerű épületeket építtetett.

Habár a Herkules-erejű Váhákén, Dáriusnak minden rárohanását megsemmisítette és Örményország éjszaki részének függetlenségét megőrizte; mégis Nagy-Sándor Örményországot 330-ban macedoniai tartománnyá tette.... és így véget vetett a csaknem 18 századig tartott Hájk-uralkodóháznak.

Az örmények kezdetben Oroaster vallását követték, melyet később az assyrok és görögök bálványimádásával vegyesítettek. Bálvány-templomban bővelkedő városok voltak: Ármávir, Thil, Ásdisád, Pákáván. („Ásd“ örményül bálványoknak bemutatandó áldozatot és „pákin“ bálványoltárt jelent.)

2. Fejezet. Az Árságuni-(Arsacida) uralkodóház.

Nagy-Sándor halála után a zavargás által szétszaggatott Örményországot VI. Árság vagyis I. Mihértád (a pártus Mitridát, 150 Kr. e.) bírta, ki az ő fenhatósága alatt Vághárság nevű öcsesét tette Örményország királyává.

Ezen időtől kezdődik az örmény Árságuni-uralkodóház (146-tól Kr. e. — 428-ig Kr. után).

Vághárság (Válárszák) 22 évi (146—124) uralkodása alatt egy részről a külső ellenségektől fegyverrel védte

¹⁾ Hájk nevére elvezetett el az örmény, nemzeti nyelven: „Háj“-nak és az ősi haza „Hájásdán“-nak.

²⁾ Árá, nemzeti jelentékeny fejedelmek egyike volt, kinek nevére — vitéltsége miatt — nevezték el nemzetünket a görögök „armenos“, a latinok „armenus“ (örmény) és az országot „Armenia“-névvel.

meg az országot, más részről intézkedései által belsőleg hozta azt rendbe. Tetteinek koronáját azon üdvös cselekvénye képezte, hogy az assyr származású Már Ábás által megiratta a babiloni királyi könyvtárból az örmények történelmét.

A királyok hatalma kezdettől fogva, a szátrápák tulságos kiváltságai által, igen korlátolt volt. Ezek fizettek ugyan a királynak mérsékelt adót és el is ismerték annak fensőségét, de külön hadsereggel és hivatal-személyezettel bírtak. Vághárság ezt a dolgot bölcseséggel intézte el, midőn a szátrápákat palotájába gyűjté és azok között különböző hivatalokat osztogatott.

I. Árdásesz (111—86) folytatta Örményország független fejedelmeinek legyőzetését; meghódította Kis-Ázsiát és önmagát a pártusoktól egészen függetlenné tette. Fia a „királyok királya“ Nagy-Tigrán (86—53.) felvevén a seleucus koronát (Assyria, Babylonia, Palaestina és a t.) Ázsiának legnagyobb koronás királya lett. Legyőzte Párthiát, meghódította Ciliciát, Cappadociát és Galatia egy részét. De legyőzetett Lucullustól Tigránágérd (Tigranocerta) mellett (69) és a Pompeiussal kötött béke-egység szerint lemondott Örményországon kívül birt tartományairól (64). Fia Árdáváz t, Antoniustól elfogatott, Cleopátrától megöletett... és Örményország római tartománnyá lett.

Ezután Örményország játékszerűl szolgált a rómaiak és pártusok kezében, kik azt majdnem két századon át saját kebelökből választott fejedelmek által kormányozták.

Ebben az időközben — midőn az eredeti Örményországban trónörökösödési villongások dúltak (33 Kr. e. — 55 Kr. u.) — ment néhány országnagy Mesopotamiába és ott az örmények folyamközi (mesopotamiai) fejedelemségét alapítá. Az egymás után itt következő királyok valának: Ábkár (Ábágár¹⁾), Ánánun, Szánátrug és Eruánt.

I. Choszrov (217—239) kiüzé ugyan a perzsákat Örményországból, de egy merényletnek áldozatul esvén, az ország a perzsák tartománya lett (239. Kr. e.).

¹⁾ Abagarus Armeniae rex, omnium orbis principum primus Cristi fidem amplectitur, anno 40. Villotte.

Fia, a Rómából hazatért Dértád (Tiridát, 284—337. Kr. u.) több győzelmes csata után az országot lecsendesítette és rendbe hozta. Drága életének méreg vetett véget, melyet — mint gyanítják — szátrápai nyújtottak neki. Dértád alatt térítette Világosító-Szent-Gergely¹⁾ áldásos apostolkodása az örményeket Krisztus hitére.

Choszrovnak, Dértád fiának idejében a perzsák újra bementek Örményországba, kik Dirán-t (345—355) legyőzték. és szemeitől megfosztották.

Később Vághesz (Valens) segítségével kiűzettek a perzsák; de ennek az lett a következménye, hogy Örményország a görögök és perzsák között felosztott (384.)

Vérámsábu h csendes uralkodása alatt (391—414) Örményország az éledés jeleit adta — és az örmény irodalom Meszrob és Izsák²⁾ jótékony közrehatása által virágzásának legmagasabb fokát érte el. De a béke nem sokáig tartott. Az örmények meguntván V. Árdásesz-t, Vérámtól egy perzsa helytartót kértek. A kérés tárgya megegyezett Vérám akarásával, azért ez nekiök Viehmihérsábu h-t adá... és ezzel végét érte az Árságuni-uralkodóház 428-ban Kr. u.

Azon kor, melyben az örmények politikai életének kioltására törekedtek, volt az örmény irodalom fénykora. Meszrob feltalálván az örmény betűket,³⁾ tanodákat

¹⁾ Sanctus Gregorius Illuminator, converso ad Cristum Tiridate, cum illo Romam venit et a S. Sylvestro Papa creatur primus Armenorum Patriarcha, anno 311. Villotte.

²⁾ Mint teheti le egy nagylelkű főpap nemzete tudományos hírének és tekintetének talpköveit, ez Szent-Izsák patriarkha fényes példájából — úgy vélem — eléggé kitészik. Hányszor fájlatam, hogy nekünk még a pogány időkben vagy legalább a kereszténység felvételekor ilyen magyar Izsákunk nem találkozott! Találkozik-e ezután? Az a jövődőség titkai közé tartozik. (Tud. gyűjt. 1835. VII. kötet.)
Horráth István.

³⁾ Die Erfindung des armenischen Alphabets war und ist heutigen Tages noch von grosser politischer und religiöser Bedeutung für die ganze haikanische Nation. Dass sich die Armenier unter allen Stürmen, denen seit dem fünften Jahrhundert Vorder-Asien und vornehmlich Armenien ausgesetzt waren, als ein selbständiges christliches Volk erhalten haben, ist vorzüglich diesem der eigentümlichen Sprache des Volkes angepassten Alphabete,

nyitott és elkezdé a szent-atyákat fordítani. A görög tudományosság elsajátítása végett tanítványai közül néhányat elküldött Konstantinápolyba, másokat Athenbe, vagy Alexandriába.

Ezen időközben (406—451) irattak a valódi aranykor remek nyelvvel: a Szentírás; Aranyszájúnak „Máté üdvirata“ és Pál néhány levelének egyeztetése; Goghpi (Golpi) Jézniğ (Goghp helységben született, innen Goghpi) a „Rontó eretnekségek“-nek nevezett könyve; Goriunak, Meszrob élete; Cyril „A keresztelendő személyek tanítása“ (Gocshumén éndzájuthián); Ózséb Krónikája, Ágáthangelosz és a t.

Nem olyan szépek, azért az örmény irodalom ezüst korához tartoznak: Chorenei Mózes, Örmények történelme; Elisaeus, ámaduniai püspök „Vártán harcza“ című műve, Phárbi Lázár történelme és a t.¹⁾

A helytartók korában az uratlan Örményország a nyomorúság színhelye lett. — A perzsák a királyság megszüntetésén kívül az örmények vallását is meg akarták semmisíteni és a nemzetet egészen magukba olvasztani. Házgerd, Vêrá m utóda, néhány szerencsés ütközet után a kereszténység ellen is háborút hirdetett. Azért, bizonyos ürügy alatt eltávolítá az örmény hadsereget Örményországból — és azokat a „hunnok“ ellen küldé...; de a harcziakat, kik ezen sikertelen ütközetből visszatértek, nem küldötte vissza országukba. Erre két örmény hadvezér (Kênuni Ádom és Rêsduni Mánádsihr), kik Örményországba akartak visszatérni, megütközött annak se regével.

wodurch eine einheimische Literatur und eine selbständige geistige Bildung der Nation möglich gemacht wurde, zuzuschreiben. (Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836.

Carl Friedrich Neumann.

¹⁾ Melyik európai nemzet mutathat ilyes valamin nemzeti nyelvén s ily régi századokból? És mi nem akarunk ezután is társalkodni a régi háik (örmény) történet-írókkal a magyar historia kifejtése végett? Ki leszen az a gondolkodó új hazájáról a közöttünk lakó örmények közül, ki könnyebb használhatás végett lefordítja számunkra az örmény írókból a magyar népeket tárgyazó történeti helyeket?

Horváth István.

Az üldözés most még fokozódott. Örményország új helytartója Sábuh, az egyházakra adót vetett, a szerzeteseket szétkergeté és az adót megkétszerezteté. Az egyházi előjárók és világi főnökök feleletrevonás vétett Perzsiába a királyi udvarba hívtak... és ott börtönbe vettek. Ezek közül vissza, hazájukba több főmágus kíséretében csak azok mehettek, kik vallásukat (külsőleg) megtagadták. A nép most fegyvert ragadott és a mágusokat kiüzé; az országnagyok pedig megbánván a hittagadást, egyesültek egymással... és elhatározták, hogy a perzsák ellen mennek. Ezen elhatározáshoz járult a nemzet is, mely a görög segély reménységéről is lemondva, hadsereget gyűjtött és Mámigonián Vártán vezérlete alatt az ághuánok (álán-ok) tartományába nyomult, hol a Kur folyam mellett a perzsák Szébuchd hadvezérét legyőzték.

A következő évben Mihérnérszeh, Phájdágáran-ba állította fel táborát. Vártán 66000-nyi serege, a Niszálávurdi Musgán vezérlete alatt volt négyszerte nagyobb perzsa sereggel Árdázu mezején csatázott. Az örmények, habár vitézül harczoltak, a fölötte nagy erőnek nem állhattak ellen... és a dicső hadvezér halála után ide-tova széledtek el (451-ben.) Ez a Vártán-féle háború. A Vártánon kívül vértanúságot szenvedett fejedelmi főnökök valának: Chorchoruni Choren, Báluni Árság, Kénuni Dádsád, Timágszián Hémájág, Khácspéruni Nérszeh, Kénuni Váhán, Éndzájeczhi Árszen, Széruánczdián Kárékin, — kiket az örmény egyház szentek gyanánt tisztel.

Rövid idő mulva, a Perzsiába hívott országnagyok és egyházi főnökök bebörtönöztettek. Leó-nak szent papjai Nivsábuhiban (454) vértanú halált haltak. Erre az országnagyok alig csak Béroz (II. Házgiérd utóda) idejében (461) jöhettek vissza Örményországba.

3. Fejezet. Az örmények a helytartók és arabok alatt.

Vártán vértanúsága után az örmény országnagyok Mámigonián Váhán-t, Vártán unokaöcsesét, választották hadvezérnek... és elhatározták, hogy a perzsák ellen mennek s a bálványimádást megsemmisítik (481). Váhán,

miután Ágori mellett Ádervésnászb helytartót megverte, Ádernerszeh fejedelem felett is nagy győzelmet vivott.

De rövid idő múlva a georgiaiak királyának csalárd-sága következtében, Váhán a Kur folyam mellett legyőze-tett (itt esett el fivére Vászág és Száhág — Izsák — ve-zér is); miért is kénytelen volt a dájok (tartomány Örmény-országban) erősített helyére huzodni és szétszort seregét ott összegyűjteni. Erre Sábuh (helytartó 482—483) Vá-hánra rohant és ezt Eriza falú mellett harczra készíteté. De a parasztok segítségével Váhán győzött; Sédiáh falú mellett is ő verte szét a perzsák hadseregét. Ezen győzel-mek következménye az lett, hogy Nichor, a békepontok megbeszélése végett Örményországba küldetett. A béke megállapítása után Váhán lett Örményország helytartója (485—510).

A béke főbb feltételei valának: 1. Teljes vallás-sza-badság. 2. Gonosz és az országra ártalmas személyeket helytartóságra nem juttatni. 3. Minden vádaskodásnak hi-telt nem adni, hanem előbb vizsgálatot tartani és csak azután ítéletet hozni. A helytartóságban a következők vol-tak Váhán utódai: fivére, Várt; Burgá (perzsa); Kénuni Mészse és Ténsábuh. Ennek fejedelemsége idejében ren-dezte II. Mózes katolikosz¹⁾, mely „nagyinak“ neveztetik, a naptárt és állapította meg az örmény új időszámítást, mely Kr. u. 551-ben kezdődik.

Az ország előhaladásáról gondoskodó Pákráduni Szémpád idejében (592) az örmények csendes napokat élveztek; de mindjárt utóda Száháruni Dávid helytarlósága alatt (600—623) az ország, II. Choszrov seregei miatt ismét rendetlen állapotba jutott. Csak Muségh, Váhán Káhl és fia-, Szémpádnak vitézsége vethetett határt a perzsák puszt-

¹⁾ Das Oberhaupt der ganzen armenischen Christenheit ist der, von einer aus 4 Erzbischöfen und 8 Bischöfen bestehende Synode umgebene Katholikos von Ecsmiádzin. Der Katholikos wird gewöhnlich aus den Erzbischöfen oder den Vártábedsz (d. i. Doctoren der Theologie) gewählt. („Tausend und Ein Tag in Orient.“)

tításainak; mire az ország rövid ideig csendességben maradt.

De az élvezett csendességet kikergetik az országba rohanó arabok, kik rabolva-pusztítva Tuin-ig nyomultak előre. Habár ezek eltávozása után Várázdirocz Pákráduni, fia Szémpád és a szátrápák igyekeztek az országnak jólétet szerezni... az arabok mégis újra bejöttek Örményországba. Ez alkalommal az örmények hódolatot ígérve, az arabok pusztításaitól megszabadultak; de most már a görögök, kik a történet dolog miatt haragudtak meg, támadták meg az országot. Így az ország néhány évig versenytárgy lett az arabok és a görögök kezében; míg végre a fensőséget felette az arabok vették át. (690).

Örményország állapota ezen időközben (640—855) nagyon szomorú képet tüntet szemeink elébe. Ezen század, mely az országot elpusztította, a várak nagy részét lerombolta, a lakosok közül sokat kivégzett, az országnagyokat kirabolta, a művészetet és tudományt megrontotta — és a sokáig tartott csapások Örményországot felette nagy gyöngeségbe és bátortalanságba ejtették. Ezen vigasztalhatlan sorstól való megszabadulás reménye is meghiusultnak látszék, midőn feltűnt egy Pákráduni, ki az országnak új életet adott és alapítója lett Örményország harmadik uralkodóházának.

4. Fejezet. A Pákráduni-uralkodóház.

I. Ásod, a Pákráduni-uralkodóház (859—1079) alapítója kezdettől fogva „fejedelmek fejedelmének“ nevezetett; de midőn fivére Ábász 80000 perzsa felett győzelmet aratott, a kalifák-főnökének beleegyezésével is, ő önmagát kiállította ki királynak (885). Ásod a nemzet és ország szükségelt előhaladásáról gondoskodván, városokat építtetett, tanodákat nyitattott és a szomszéd fejedelmekkel frigyet kötött; a mutatkozó zendülést és pártoskodást pedig erő-hatalommal nyomta el. Konstantinápolyból visszatérte alatt, meghalt 889-ben.

Údodának, Szémpádnak uralkodása (892—914) zavarral kezdődött és nyomorúságosan végződött. Ábász, a király ellen pártot ütött, de sikertelenül. Habár ezután Szémpád

kiterjeszté az ország határait és az ellene felkelt Ásod felett fensőséget gyakorolt; de néhány nem győzelmes csata és a Huszuf-tól királynak kinevezett Árdruni Kákig merénylete után az ország a zavarok színhelye lett. Szémpád Huszuf főnöktől szorongattatván egy várba húzódott... és önkéntes megadása után, a tett ígéret ellenére, elfogatott, lánczra veretett és végre megfojtatott. Szémpád kiállhatatlan szenvedéseket türt egy évig a börtönben. A bakok irgalmatlanul verték botokkal, testrészeit fadarabok közé szoritották és még a szükséges ételt és italt is megtagadták tőle. Végre sokáig tartott szenvedés után, keszkenőt dugtak szájába, fejét nehéz terhek alá tették és néhányan reá ültek.

Szémpád fia, II. Ásod Jérgáth (915—925) miután az arabokon bosszút állott és magát királynak kinevezteté, a bizanci császárral (VI. Constantin) békét kötött. Habár sok merénylet történt és néhány országnagy fel is lázadt ellene (Száhág [Izsák], Kénuni Vászág és Czhélig Ámrám), — de Ásod ezeket mind elnyomá részint fejedelmi hatalmával, részint szépszerével, 15 évi uralkodása után 928-ban halt meg.

Ábász (929—951) Ásod fivére, nagyszerű építkezésekkel ékítette az országot, egyházakat állított és tanodákat nyitattott; legyőzte az áphgázokat és főnökükkel békeszerződésre lépett.

A „könyörületes“ III. Ásod (952—977), ki áhítatosságról és könyörületességéről nevezetes, egy hatalmas hadsereggel meggyőzte az arabokat (Hámdun) és hogy Örményország a jövőben az ellenség berohanásai ellen védve legyen, várakat és erődítéseket építtetett.

Valamint III. Ásod Kárs-ot, ugy II. Szémpád (977—990) Áni-t tette székvárosává. Ő az, ki e várost szépitette, épületekkel ékíttette és kőfalakkal megerősíttette. Áni, Szémpád idejében oly nagy és fölséges volt, hogy méltóan sorakozik azon kor első városai közé; még maig is fennálló romjai, régi nagyságát és dicsőségét hirdetik. Habár a régi történetírók azon állítása, mely e városnak 1001 templomot és egy milliónál több lakost tulajdonít,

kissé túlzottnak látszik, de annyit világosan mutat, hogy az nagyon terjedelmes, népes és szép volt.

Szempád János uralkodását (1020—1040) az erős Ásoddal és az Örményországot felforgató tatárokkal folytatott harczban tölté. Halála után az ország kis nyugalma is eltűnt. A görögök császára még Szempád idejében kérte volt Áni városát. VI. Michaél ismételte ugyanezt a követelést és midőn tagadó választ kapott, seregével Örményországba hatolt és Áni előtt jelent meg; a megszállás nem vezetett ugyan sikerhez, de az ország nagyon elpusztított. II. Kákig király (1040—1045) felkenetése- és a belső zavargások lecsendesítése után haderejét az országot pusztító tatárok és az Áni várát újra ostromló görögök ellen fordítá. IX. Constantin Monomachos, Kákigtól két ízben történt legyőzetése után, elhatározá árulás által véget vetni a „Pákráduni“- uralomnak. Célja elérése végett Kákig halálos ellenségeivel fogott kezét (Vészid Szárkisz és Péter Katholikos.) Az ifjú király elárulva Konstantinápolyba vitetett, kinek egy szigetre történt számkivetése után (1045), a császár Áni kulcsait elfogadá, melyek ötlet Örményország urává tették. (1064). Erre a görögök Kákigot Kizisztra várában megfojtották és testét a falakra akasztották. Így végződött 1079-ben a 160 évig tartott Pákráduni-dynastia.

Ezután elszéledtek az országot védő és az ellenség berohanásaitól azt oltalmazó országnagyok;... de előjöttek mindenfelől a kegyetlen, dühös ellenségek. Miután a görögök az ország megőrzésére csekély és gyöngye sereget hagytak, — az arabok az alkalmat kedvezőnek tartották és Dugril vezérlete alatt a védtelen tartományt elkezdették rabolva pusztítani. Elérkezett ugyan Komnenos görög hadvezér 60.000-nyi segély-seregével, de semmit sem tehetett. Dugril, 6 évig tartott folytonos pusztításai és Mánázzgérd sikertelen ostromlása után, dühét az ország másik felére fordítá. Dugril utóda Álf-Árszlán, ki fivéréhez hasonlólag dühös vad volt, Ánit, bevette, kifosztotta és felégettette. — Habár még egyszer kísérletet tettek a görögök a tatárokat Örményország határaitól elűzni, — de a várt siker újra elmaradt. Ezen időtől kezdve Örményország lett a háborúskodásnak színtere és szabad tere. A lakosság egy

része az elpusztult országot elhagyva, ide-oda széledt el; egy nagyobb rész azonban a Taurus hegyei közé, különösen Cilicia védett tájaira huzodott.

Kisebb közlemények.

A **katholikus lelkészi kongrua** tárgyában történt intézkedésekről, a „Magyarország,” azon megjegyzéssel értesíti olvasóit, hogy az ügy jelenlegi állásában remélhető, miszerint a szóbanlevő munkát rövid idő alatt lelkiismeretes alaposággal fog elkészülni, — s így elérhető lesz a cél, hogy a latin, a görög és az örmény szertartású papság, — egy időben az állam által a többi felekezeteknek biztosított kongrua-kiutalványozásával, — fog az annyira szükséges jövedelem-kiegészítés élvezetébe lépni!

Történeti utca-elnevezések. Párisban most oly érdekes újítást kezdeményeznek, melyhez hasonlót még egyik világvárosban sem láthatni. Ez abból áll, hogy az utcajelző táblák helyén, hol eddig egy-egy történeti név szerepelt, most már — művészi kézből eredt — egész jelenetek vannak ábrázolva, azon nevezetes egyének életéből, a kikről az illető utcák elnevezésüket nyerték.

Irodalom és művészet.

„Világszép Erdély” cím alatt az „Erdélyrészi Kárpátgyesület” felhívást tett közzé egy irodalmi vállalat érdekében, — a mely szerint az erdélyi hazarész természeti csodáinak, kincseinek monographiáját, a „Székely-föld” leírója: Dr. Hankó Vilmos által fogja az egylet elkészíttetni; még pedig, — (a mint a felhívásban olvassuk), — oly formán, hogy míg egyfelől megismerteti ezen országrésznek földjét és természetét kincseit, másfelől megismerteti egyszersmind annak népeit, lakosságát is: a románt, a szászt, „a szívünkhöz nőtt örményt.” s azt a küzdelemben megedzett, talentumos magyar fajt, — melyet dicsőséges multjának szárnyat adó hagyományai erős kulturai és politikai egyénisége praedestinálnak a vezérszerepre!

A „Tiszántul” az „Armenia” januári füzetéről ezeket mondja: A jelen füzettel a derék folyóirat immár tizenharmadik évfolyamába lépett, a mi már magába véve elég bizonyosság életrealitása mellett. Az első oldalon Vajna Károly fegyintézeti igazgató képe diszeleg, ki ujabban a szegedi börtön igazgatója lett. Azután Szamosújvár monográfiája cím alatt a fegyintézet történetét adja a század első tizedeiből napjainkig világos képet nyújtva a híres intézet jelen állapotáig való fejlődéséről. Nagy érdekléssel olvassuk dr. Molnár Antal értekezését is: „Örményország az első Bagratidák idejében,” melyből azt a meggyőződést merítettük, hogy az örményeknek a kalifák uralma idején jobb dolguk volt, mint a XIX. század végén a Vámbéry által művelődésre oly alkalmasnak hirdetett Osman-

uralom alatt. Fáraó Simon, Verzereskul Oxendius Szamosújvár alapítója, a magyarországi örmények apostola emlékének áldoz egy érdekes cikkben. Az apostoli lelkületű püspök katolikus hitre térítette, Szamosújváron letelepítette az örményeket, hazát és hitet adva nekik egyszerre, nem egyszer életének nem csekély veszedelme árán. Allítólag mérgezés áldozata lett volna 1715. évben Bécsben. Akkor is szeretett nyája érdekében fáradott. Ha valaki, ő bizonyára megérdemli az emlékszobrot Szamosújvártól is nemcsak az összes hazai örménységtől. Midőn a derék szerkesztőnek és lapjának boldog új-évet kívánunk, egyúttal azt az ohajunkat is kifejezzük, vajha minél előbb ott tündökölné Szamosújvár főterén az emlékszobor, melynek felállítását a szerkesztő mint „eszméi győzelmét” üdvözölheti.

Közgazdasági élet.

A magyar külkereskedelem érdekében igen figyelemreméltó sorokat találunk azon, Mandsuországból keltezett levélben, a melyet egy magyar mérnök hazánkfiá — Gubányi Károly — irt s mely a „Földrajzi Társaság” egyik közelebből tartott ülésében terjesztett elő. A nevezett mérnök, ki jelenleg az orosz-sziberiai vasútak egyik szakaszának kiépítésével, mint vállalkozó foglalkozik, — a magyar külkereskedelem terjesztése érdekében a következőket írja: Kelet-ázsiai utazásaim közben mindig fájó szívvel látom, hogy Európa csaknem minden országa képviselve van valamivel az itteni óriási piacon. Hongkongtól — Japánon át, Wladivostokig a kikötők Európa és Amerika gazdasági termékein élnek és szép hazánk egyedül — a Hunyadi-vízzel van képviselve!... Saját asztalomon a szerény ebéd a világ négy tájáról kerül ki és napról napra új elmélkedésre indít, a mikor elképezelem, hogy a kenyerem Oregon (amerikai ország) lisztjéből kerül ki és londoni sóval van megszóva. Angol húskonzerveket fogyasztok; a reggelimbe a tejet New-Yorkban süritették, a cukrot Odessában adták hajóra, a palaczkbor Krim-vidéken termelt, a gyümölcsöt Kaliforniából küldték pléhdobozban! Tejjel-mézzel folyó szép hazánkból mi sem kerül a világpiacra és a magyar gazda az áldott földön nyomorúsággal küzdi. Liszttel, szeszszel, cukorral, borral, — sőt talp-fával is lehetne egyelőre a világpiacra lépni.

Levél a szerkesztőhöz. Andreászián János (Ohánnesz Andreászián) Manchesterben (Angolország) lakó gazdag örmény azt írta lapunk szerkesztőjének, hogy szívesen lép Magyarországgal kereskedelmi összeköttetésbe. Vesz marhát, húst, nyers bőrt, gabonát, lisztet, mézet, majorságot. Azt írja a nevezett megbízható vállalkozó, hogy ha itt Szamosújvárt egy társulat alakulna, cz árúcsikkait könnyen elszállíthatná Manchesterbe annál is inkább;

mert most nem rég nyílt meg a manchesteri csatorna: tehát a szállítmány menne innen Fiumeig vasúton, Fiumetől Londonig és Londomból Manchesterig a manchesteri csatornán — vizen.

Mi ujság az örmény világban?

Örmény-orosz árvaintézetek Törökországban. Török-Örményországban 1894—1896-ban történt borzasztó események után maradt fájdalmas örökségek egyebek közt 50.000 árvát is hagytak. A „Felebaráti segély” szerkesztősége a sebesülteknek különböző időben orosz consulok közvetítésével küldött 13140 rubelen kívül (Konstantinápoly) 5000 rubelt az örmény patriarkhának adott át, hogy avval (ha egy árva ellátása évenként 50 rubel) 25 árva ellátásáról gondoskodjék. — A konstantinápolyi orosz követ az örmény patriarkhával egyetértve a diarbekiri vilájet Pálu helységében árvaházat állított. Az árvaház czime ez: „Örmény-orosz árvaintézet, mely alapítatott a moszkvai „Felebaráti segély a törökországi örmények számára” czimet viselő szerkesztőség védnöksége mellett” (Orphelinat Arméno-Russe, fondé par subscription sous les auspices de la rédaction du recueil de Moscou, Secur fraternel aux arméniens de Turquie.) A patriarkha levele szerint is — mit az odavaló consulnak irt, úgy látszik, hogy Pálu egyike azon helyeknek, hol legnagyobb szükség van árvaházra: itt 2250 árva van. Helyiségül egy régi örmény zárda szolgál (Szurp Aszvádzadni khághezráhájác vánhé.) Van remény, hogy nemsokára megnyílik a második örmény-orosz árvaház is, miután az adományok szépen folynak be...

A távrisi örmény nők jótékony egyesülete. Tauris-ban (Persia) az örmény nők 8 évvel ezelőtt jótékony egyesületet alakítottak, mely Ádərbádágánra (Perzsa-Örményországra) nézve valóságos áldás. Jönnek Török-Örményországból a szegény menckült örmények — és ellepik Ádərbádágánt. Ez a nő-egyesület nyújt nekik segílyt, a betegekhez pedig orvost küld; ellátja ezeket élelemmel, orvossággal, ruhával. Ez az egyesület, mely több mint 25000 frt alaptőkével rendelkezik, 10000 frtot adott ki tavál, — egy szőnyegkészítő gyárt is — melyben árva örmény gyermekek is nyertek alkalmazást — támogat. Ez az egyesület ebben az évben két örmény iskolát nyit olyan vidéken, hol az örmény nyelv már-már veszendőbe ment. Elnöknője ennek az egyesületnek Ámáduneán Szérpuhi, pénztárosa Melik-Szárkszeán Mária, — választmányi tagok: Fenerdseán Ripszima, Mászumeán Mária, Eghiázárián (Lázár) Zábel, Jészáján (Lzai) Nánésán, Názárbegían Ardznic. Czime: Société de Bienfaisance des dames Armeniennes Le-Tauris (Perse).

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
